

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

У статті досліджено сутність та структуру музичних здібностей, подано їх класифікація.

Ключові слова: *здібності, сприйняття, почуття ритму, музичний слух.*

Будь-яка діяльність складна й багатогранна, оскільки вона висуває різні вимоги до психічних і фізичних сил людини. Якщо наявна система властивостей особистості відповідає цим вимогам, то людина здатна на високому рівні здійснювати свою діяльність. Саме тому здібність не можна звести до якось однієї властивості. Здібності виявляються не в самих знаннях, уміннях і навичках, а в динаміці їх набуття, у тому, наскільки швидко й легко людина освоює конкретну діяльність. Знання, вміння та навички залишаються зовнішніми щодо здібностей тільки доти, поки вони не освоєні. Виявляючись у діяльності в міру їх освоєння, здібності розвиваються далі, формуючи у своїй діяльності структуру. Розвиток музичних здібностей справляє нічим не замінний вплив на загальний розвиток особистості, будучи важливим засобом формування її особистісних і духовних якостей. Проблема музичних здібностей – одна із центральних у музично-психологічних дослідженнях, і її вирішення може вплинути на практику музичної освіти.

Теоретичною та методологічною основою цієї роботи є наукові концепції педагогів і психологів у галузі здібностей та розвитку особистості, що мають багату традицію як у російській науці, так і за кордоном. Проблему психології здібностей вивчали російські психологи Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, розвиток психічних функцій – Д. Ошанін; теоретичні категорії музичних здібностей – Б. Асаф'єв, А. Артоболевський, Н. Соколов, Б. Теплов, практично ж це питання розглядали Н. Ветлугіна, Д. Кабалевський, К. Орф. Теоретичною основою в розумінні сутності здібностей є концепція Д. Шадрикова.

Вчені у своїх працях [1; 4] вказують на те, що здібності – лише можливість певного освоєння знань, умінь, навичок, а чи стане вона дійсністю, залежить від різних умов. Встановлено, що не окремі здібності як такі безпосередньо визначають можливість успішного виконання будь-якої діяльності, а лише тільки в міру набуття тієї своєрідності поєднання цих здібностей, які характеризують певну особу. Деякі дослідники ототожнюють проблему придатності до музичної діяльності з проблемою здібностей, розуміючи під здібностями комплекс необхідних для успішного здійснення діяльності. В. Остроменська пропонує розчленувати музично-естетичні здібності на емоційні й раціонально-пізнавальні, виокремлюючи тим самим емоційну сторону музичності. Однак, незважаючи на те, що проблема формування музичних здібностей входить до кола інтересів багатьох учених, у музичній психології не існує єдиної класифікації музичних здібностей.

Мета статті – обґрунтувати сутність, структуру музичних здібностей, дати порівняльну характеристику класифікації здібностей.

Формування й розвиток здібностей людини неможливі без оволодіння ними продуктами людської культури. Щоб оволодіти предметами, які втілюють людські здібності, що склалися в розвитку суспільно-історичної практики, індивід повинен здійснити активну діяльність. Більше того, розвиток здібностей визначається не стільки продуктами людської культури, скільки діяльністю людини щодо їх присвоєння.

Окреме місце в психологічній класифікації здібностей посідають музичні здібності, які є необхідними для успішних занять і визначаються самою природою музики. Музичні здібності, необхідні для успішного здійснення музичної діяльності, об'єднуються в поняття “музичність”. На думку Б. Теплова, музичність є компонентом музичної обдарованості, який необхідний для заняття саме музичною діяльністю, на відміну від будь-якої іншої. Притому він необхідний для будь-якого виду музичної діяльності. Трапляються випадки, коли в музичності індивіда наявна неузгодженість деяких ознак. Музичність розуміють як своєрідне поєднання здібностей і емоційних сторін особистості, що виявляються в музичній діяльності. Провідні російські педагоги М. Картавцева, Б. Теплов під музичними здібностями розуміють музичний слух у всіх його проявах і відчуття ритму [2]. До них належать: здатність відчувати емоційну виразність звуковисотного руху, здатність відчувати виразність музичного ритму й точно відтворювати останній. У процесі музичної діяльності дитина набуває музичного досвіду. Способи засвоєння досвіду, а також здатності, що виступають як результат засвоєння дітьми узагальнених способів музичної діяльності й об'єднані в комплекс, який називають музикальністю. Головна ознака музикальності – здатність емоційно відгукуватися на музику. Виразниками певного змісту є звуковисотні та ритмічні рухи, що емоційно впливають на слухача. Отже, необхідна єдність емоційної й слухової сторін музикальності. Значення музичності дуже важливо й у розвитку психологічної культури людини. Включаючись у слова особистості в цілому, музикальність зміцнює емоційно-вольовий тонус людини.

Ми дотримуємося класифікації Г. Кірнарської та Г. Ципіна, які до музичних здібностей зараховують, зокрема, музичне мислення та музичну пам'ять [3]. З розвитком музичних здібностей пов'язане й виховання музичної культури при безпосередньому їх розвитку в музичній діяльності. Чим вона активніше та різноманітніше, тим ефективніше відбувається процес музичного розвитку. Потрібно відзначити підвищену емоційну чуйність на музику, яка зумовлює розвиток слухомоторних здібностей і разом з ними музичного слуху й почуття ритму, особливостей почуття форми та зорової пам'яті, які в подальшому формують специфічний вид образного мислення. Передумовами формування здібностей є деякі особливі психічні властивості. У процесі музичної діяльності вони формують стійку схильність до музики, а потім включаються як основна ланка в складну функціональну систему [2].

На розвиток музичних здібностей впливають задатки, де здібності виступають одним з їхніх проявів. При цьому вони не визначають цілком усього розвитку. Іншим їх виразом може бути схильність до певної діяльності, що відображає інтереси та прагнення людини. Тому схильності називають особистісною передумовою здібностей, оскільки вони спонукають людину до діяльності, в

якій можуть розвиватися її здібності. Задатками музичних здібностей виступають основні сенсорні, інтелектуальні, рухові функції людської психіки. Однак не зовсім правильно вважати елементарні музичні здібності, уже зазначені ранне звуковисотний слух, ладове почуття, почуття ритму й музичну пам'ять музичними здібностями, бо наявність названих здібностей можна оцінювати як зразок відсутності дефектів музичного слуху, що переводить їх у розділ музичних задатків [6].

Кожен варіант структури музичних здібностей містить у собі істину, відображаючи до певної міри об'єктивний стан справ. Музична діяльність вимагає безлічі різних здібностей, і вони можуть комбінуватися по-різному. Але при цьому структура музичних здібностей змінюється, у різних вікових групах спостерігається різне співвідношення опорних і провідних компонентів структури музичних здібностей. Психологічна структура музичних здібностей має певні відмінності: вона характеризується тоншими й складнішими взаємозв'язками між окремими психічними функціями та властивостями, а також тісно пов'язана з конкретною музичною спеціальністю й конкретним видом професійної діяльності. З накопиченням музичного досвіду спостерігається дедалі тісніша залежність елементарних і складних музичних здібностей. Різні психічні властивості та функції виявляються все більш тісно пов'язаними, утворюючи нові психічні структури. Так, у процесі розвитку змінюється не тільки загальна структура музичних здібностей, а й структура кожної окремої здібності [1].

На нашу думку, основними музичними здібностями є музичний слух, почуття ритму, музичне мислення й музична пам'ять. У термін "музичний слух" вкладається зазвичай дуже широкий зміст, розчленовуючись на поняття звуковисотний і тембровий слух. Основним носієм змісту є звуковисотний і ритмічний рух, а тембровий елемент має підпорядковане значення. Як основні музичні здібності, які становлять ядро музичності, визначаються ті, які пов'язані зі сприйняттям і відтворенням звуковисотного та ритмічного руху. Такими є музичний звуковисотний слух і почуття ритму. Розглянемо сутність розвитку музичного слуху як однієї зі здібностей.

Музичний слух – це складна функціональна багатоскладна система зі складною ієрархічною структурою. Цей вид музичних здібностей передбачає сприйняття реєстрів у процесі слухання творів, а також сприйняття й відтворення звуків за висотою в яскравих образних інтонаціях; усвідомлення виразності спрямованості напрямку руху мелодії. Особливу увагу психологів і музикантів привертає здатність, названа абсолютним слухом, яка володіє можливістю впізнати й відтворювати висоту заданого звуку без опори на реально звучний звук. Абсолютний слух зумовлений наявністю вроджених і поки невідомих особливостей у будові слухових центрів мозку. Крім абсолютного слуху, прояви звуковисотного слуху є функцією відносного слуху.

У складі цієї здатності не менш важливий мелодійний і гармонійний слух. Наявність мелодійного слуху є проявом звуковисотного слуху щодо одноголосної мелодії, гармонійного щодо багатоголосся й окремих співзвуччів. Головною ознакою є те, що звуки, які утворюють мелодію, сприймаються в їх відносинах один до одного, які виражаються в тяжінні звуків між собою. Таке переживання відносин між звуками називають ладовим почуттям. Ладове почуття є найважливішою умовою сприйняття музики, її впізнання й чутливості до точності ін-

тонації: на його основі здійснюється переживання, впізнавання та розуміння музики. Дуже важливо усвідомлення ролі ладу у створенні емоційного забарвлення музики, протиставлення мажору й мінору як засобу відображення світла та тіні [5].

Одним з музичних процесів є сприйняття. Сприйняття музики – провідний вид музичної діяльності в усіх вікових періодах. Сприймати музику – означає розрізнити її характер, стежити за розвитком образу: зміною інтонації, настроїв. Спочатку сприйняття відрізняється яскравою емоційністю. Воно часто має імпульсивний характер, виражається в спонтанних моторних реакціях. Така реакція є цілком природною. Поступово, з набуттям досвіду дитина може сприймати музику більш осмислено й співвідносити тим самим музичні звуки із життєвими явищами. Зі збагаченням життєвого досвіду сприйняття музики народжує більш різноманітні враження. Накопичення музичних вражень – найважливіший етап для подальшого розвитку музичного сприйняття. Якість сприйняття залежить від інтересів слухача, у якого в ході сприйняття музики беруть участь як емоції, так і мислення. Особливо велика при слуханні музики роль емоційного компонента. Позбавляючись свого емоційного змісту, музика перестає бути мистецтвом. Емоційна чутливість до музики розвивається в процесі всіх видів музичної діяльності, найбільшою ж мірою – у процесі сприйняття музики й музично-ритмічних рухів. Якщо людина володіє розвиненим сприйняттям, то вона досягає сенс музичного твору навіть при одному прослуховуванні. Музичне сприйняття слід розвивати за допомогою всіх видів діяльності. У ньому переплітаються сенсорні відчуття музичних звуків і краса співзвуч, проходження за розвитком музичних образів і яскраві відповідні реакції на них. Одночасно тут наявний процес пізнання, переживання й оцінювання музичного твору, в основі якого лежить здатність чути та переживати музичний зміст як художньо-образне відображення дійсності. У результаті цілеспрямованого впливу, пов'язаного з формуванням здатності до сприйняття музики, ефективно розвивається музичне мислення. Воно пов'язане зі сприйняттям музичного твору як художнього повідомлення, в якому виділяються значеннєві звукові форми. Адекватні думки й почуття, розуміння ідеї твору виникають у слухача завдяки активізації його музичного мислення, яке залежить від рівня загального й музичного розвитку [5].

У процесі сприйняття та виконання музики наявна така здібність, як почуття ритму, яка є тимчасовою організацією музичного руху, що утворює форму твору. Цей вид передбачає сприйняття рівномірної пульсації метричних часток у музиці; розрізнення сильних і слабких часток при слуханні та виконанні маршових і танцювальних п'єс. Будучи найважливішою складовою музичної обдарованості, вона здійснює сприйняття й переживання часових відносин у музиці. Формування почуття ритму є одним з найбільш важливих завдань музичної педагогіки. Ритм у музиці – категорія не тільки часовимірвальна, а й емоційно-виразна. Ритмічне переживання музики завжди супроводжується тими чи іншими руховими реакціями, іншими словами, музично-ритмічне переживання людини так чи інакше опосередковано його м'язовим почуттям. Велику роль відіграє відчуття ритмічного стилю музики, розуміння специфічних рис і особливостей цього стилю. Для кожного історичного періоду характерний певний музичний ритм; будь-яка композиторська індивідуальність своєрідна й неповторна. Це зумовлено змістом музики та залежність від характеру вольових процесів [6].

Відчуття ритму виражається в трьох головних структурних елементах, що утворюють саме почуття ритму та пов'язаних з такими категоріями, як темп, акцент і співвідношення тривалостей у часі. Усе це об'єднується, будучи спаяним діалектичним почуттям, у первинну музичну здатність. Що стосується пам'яті, то відомо, що кожне наше переживання, враження або рух становлять певний вид, який може зберегтися досить тривалий час і за відповідних умов виявлятися знову й ставати предметом свідомості. Форми прояву пам'яті досить різноманітні. Так, вона пов'язана з різними сферами життя людини, з її особливостями. Відповідно до цього розрізняють рухову, емоційну, словесно-логічну й образну пам'ять. Рухова пам'ять дає змогу запам'ятовувати вміння, навички, різні рухи та дії. Емоційна пам'ять допомагає пам'ятати почуття, емоції, переживання, які ми відчуваємо в тих чи інших ситуаціях. Цей вид має велике значення у формуванні особистості людини, будучи найважливішою умовою її духовного розвитку. Сміслова пам'ять виражається в запам'ятовуванні, збереженні та відтворенні думок, понять, роздумів. Форма відтворення думки залежить від рівня мовного розвитку людини. Образна пам'ять пов'язана із системою органів почуттів, завдяки яким людина сприймає навколишній світ [5].

Розрізняють п'ять видів образної пам'яті: слухову, зорову, нюхову, смакову, тактильну. Якийсь із них завжди переважає, тому ці види розвинуті в пам'яті людини нерівномірно. Довільна пам'ять передбачає наявність спеціальної мети запам'ятовування, яку ставить людина, і застосовує для цього відповідні прийоми. Мимовільна ж пам'ять не передбачає спеціальної мети запам'ятати чи пригадати той чи інший матеріал, вони запам'ятовуються без застосування вольових зусиль. У розвитку пам'яті мимовільне запам'ятовування передує довільному.

За терміном своєї дії існує короткочасна й довгострокова пам'ять. Ці два види відрізняються тривалістю збереження того, що людина запам'ятовує. Короткочасна пам'ять має відносно невелику тривалість і достатня для точного відтворення подій. Після нетривалого часу враження зникають, і людина зазвичай виявляється не здатною щось пригадати зі сприйнятого. Довготривала пам'ять забезпечує тривале збереження матеріалу [2].

Однак існує окреме питання, що стосується музичної пам'яті, оскільки музична пам'ять включає в себе синтез різних видів пам'яті, таких як зорова, логічна, тактильна, моторна, емоційна, слухова. Це комплексне явище, що складається з різних видів пам'яті – загальних і специфічних музичних. Зорова пам'ять є одним із загальних видів пам'яті, але її значення для музикантів досить велике. Важливу роль зорова пам'ять відіграє у вивченні творів напам'ять. Наступний вид пам'яті, який входить до музичної пам'яті, визначається як тактильний вид пам'яті, що перекладається з латинської як дотиковий, такий, що відчувається. Це технічне почуття, що виникає як пам'ять відчуттів. Далі йде логічне мислення, пов'язане з осмисленням нотного тексту і його аналізом. Будь-який вид вивчення тексту закладає основи логічного мислення, розвиває логічну пам'ять. Моторна пам'ять – це запам'ятовування рухів рук і пальців. Щоб виробити моторну пам'ять, необхідно багато тренуватися, підтримуючи активність рухів та постійну аплікатуру.

Говорячи про музичну пам'ять, не можна випускати з уваги емоційну сторону, яку забезпечує емоційна пам'ять, вона є одним з найскладніших видів пам'яті. Для формування емоційної пам'яті необхідно постійно перевіряти, ана-

лізувати точність, щирість, правильну міру почуттів, їхню логіку. Часто емоції замінюються думками про почуття. Розробка та переживання емоційного сюжету дається не просто, часто утворюються “емоційно порожні місця”. Але будь-яка зміна емоційного стану повинна мати своє вираження в душі, бо будь-який рух душі виявляється в характері руху, дотику, способі інтонування. Заключним етапом у комплексному явищі – музична пам’ять – вважається слухова пам’ять. Її прояв ми можемо бачити в запам’ятовуванні ритму, мелодії, гармонії. Із вищевикладеного можна зробити висновок про те, що розвиток музичної пам’яті – досить серйозний і складний процес, тому що одночасно з розвитком музичної пам’яті розвивається синтез багатьох інших видів пам’яті [4].

У музикознавстві гранично загальною й гранично конкретною категорією є інтонаційний процес, під яким розуміють процес формування, функціонування, взаємодії та зміни інтонацій як найменших одиниць музичної осмисленості.

Музичне мислення є окремим видом художнього мислення, оскільки, як і мислення в цілому, воно є функцією головного мозку, притаманною кожній людині. Головним у передачі змісту музичного твору є інтонація. Музичне мислення являє собою переосмислення та узагальнення життєвих вражень, відображення в свідомості людини музичного образу, існуючої єдності емоційного й раціонального. Формування та розвиток музичного мислення має ґрунтуватися на глибокому пізнанні законів музичного мистецтва, внутрішніх закономірностях музичної творчості.

Музична мова виникає, формується й розвивається в ході музичної практики. Головна характеристика мислення – новизна, головна ж характеристика мови – відносна стабільність. Розумова діяльність виступає в єдності емоційного й раціонального. Музичне мислення підкоряється загальним закономірностям людського мислення, тому відбувається за допомогою розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

Необхідно враховувати той факт, що мислення нерозривно пов’язане з мовою, реалізується через мову. Щоб зрозуміти структуру музики, необхідно оволодіти її мовою. Проблему музичної мови вважають центральною у вивченні проблеми музичного мислення. Структуру музичного мислення, необхідно розглядати в єдності зі структурою мислення художнього.

Висновки. Таким чином, формування й розвиток здібностей людини неможливі без оволодіння нею продуктами людської культури, без засвоєння здібностей багатьох поколінь, які зафіксовані в культурній спадщині. Музичні здібності являють собою сукупність психомоторних, сенсорних і чуттєво-емоційних здібностей, що виявляються в успішній реалізації музичної діяльності. Структура музичних здібностей складається з таких компонентів: музичного слуху, музичного ритму, музичної пам’яті, музичного мислення, емоційної чуйності та творчих навичок, кожен з яких може формуватися й розвиватися в різних видах діяльності. Музичний слух, на наш погляд, складається з таких компонентів: звуковисотний, ладовий, тембровий, ритмічний, поліфонічний, мелодійний і гармонійний. Музична пам’ять ділиться на репродуктивну (механічна) та реконструктивну (творча). Однак проведені дослідження не вичерпують цієї проблеми. Подальшого розвитку потребує питання методів розвитку музичної пам’яті та музичного мислення.

Список використаної літератури

1. Березовский Б.Л. К методике выявления музыкальных способностей у детей / Б.Л. Березовский // Вопросы психологии. – 1992. – № 5. – С. 94–100.
2. Завалишина Д.Н. Психологическая структура способностей / Д.Н. Завалишина // Развитие и диагностика способностей / под ред. В.Н. Дружинина, В.Д. Шадрикова. – М. : Наука, 1991. – С. 22–31.
3. Кирнарская Д.К. Музыкально-языковая способность как компонент музыкальной одаренности : дис. ... канд. искусствовед. / Д.К. Кирнарская. – М., 1989. – 165 с.
4. Левочкина И.А. Проявление музыкальных способностей / И.А. Левочкина // Способности и склонности / под ред. Э.А. Голубевой. – М. : Педагогика, 1989. – С. 137–150.
5. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В.В. Медушевский. – М. : Музыка, 1976. – 253 с.
6. Теплов Б.М. Музыкальная память / Б.М. Теплов // Педагогическая энциклопедия : в 4 т. – М. : Сов. энциклопедия, 1965. – Т. 2. – С. 886.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013.

Белостоцкая О.В., Шмидт А.А. Сущность и структура музыкальных способностей

В статье исследуется сущность и структура музыкальных способностей, раскрываются их классификация.

Ключевые слова: способности, восприятие, чувство ритма, музыкальный слух.

Belostotskaya O., Schmidt A. Nature and structure of musical ability

Investigate the nature and structure of musical abilities, disclosed of their classification.

Key words: ability, perception, sense of rhythm, musical ear.